

**QASHQADARYO EGILMASINING TURLI LITOLOGIK
QATLAMLARINI FATSIAL-PALEO GEOGRAFIK TO'PLANISH
SHAROITLARI**

Jurayev Fazliddin Ochilxonovich

Qarshi davlat texnika universiteti

“Geologiya va konchilik ishi” kafedrası dotsenti

[*fazliddin_ng@mail.ru*](mailto:fazliddin_ng@mail.ru)

Qodirov Nurbek Shokirovich

AO “O‘zbekgeofizika”

Ishlab chiqarish geologik uslubiy partiyasi (ICHGUP) otryadi boshlig‘i.

[*nurbekkodirov160185@gmail.ru*](mailto:nurbekkodirov160185@gmail.ru)

Annotatsiya: O‘rganilayotgan hududda bo‘r jinslarining moddiy tarkibi va turli litologik qatlamlari fatsial-paleogeografik to‘planish sharoitlarini har tomonlama o‘rganish va jinslarning fatsial turlari o‘rtasidagi yaqin genetik bog‘liqlikni, shuningdek, turli foydali qazilmalarning joylashish tarzini geologik-paleogeografik qonuniyatlar orqali aniqlash geologiya-qidiruv ishlarini olib borishda muhim qidiruv mezonlari hisoblanadi.

Kalit suzlar: Toshqo‘rg‘on, Yakkasaroy, Langar, paleozoy, archasimon, alb va senoman, okuzbuloq, almurod, qarabil.

Abstract: A comprehensive study of the material composition of Cretaceous rocks and the conditions of facies-paleogeographic accumulation of various lithological layers in the studied area, as well as the determination of the close genetic relationship between the facies types of rocks, as well as the manner of distribution of various minerals through geological-paleogeographic regularities, are important search criteria in conducting geological exploration work.

Key words: Tashkurgan, Yakkasaray, Langar, Paleozoic, Archaic, Albanian and Cenomanian, Okuzbulak, Almurod, Karabil.

Qashqadaryo egilmasining turli litologik qatlamlarini fatsial-paleogeografik to'planish sharoitlari va unga tutash hududlar ilk bo'r davri yotqiziqlari shakllanish davrida, ya'ni kuchsiz sho'rlangan laguna sharoitida qizg'ich tusli gilli-karbonat-gipsli cho'kindilarning to'planish davrida tekis relefdan iborat bo'lgan. Titon asri oxiri va valanj asri boshlarida (quyi karabil davri) usish bilan bog'liq mintaqaviy tektonik harakatlarning yanada uzoqroq namoyon bo'lishi hamda keskin kontinental iqlim sharoiti joylarda uta sho'r laguna gidrokimyoviy cho'kindilarining terrigen-xemogen tarkibli sho'rroq va chuchuk suvli lagunalar bilan almashinishiga olib keldi.

Qorabil davrining ikkinchi yarmidayoq (valanji asri) laguna-dengiz suvlarining janubi-g'arbga to'liq va uzil-kesil regressiyasi natijasida nafaqat Qashqadaryo egilmasi, balki ilgari tuzli laguna suvlari bilan band bo'lgan Janubi-G'arbiy Hisor tizmalarining (JG'HT) butun hududi suvdan to'liq ochilib qolgan. O'sha paytda bu hudud janubiy va janubi-g'arbiy tomonga biroz qiya bo'lgan qirg'oqbo'yi tekisligiga aylangan bo'lib, bu yerda bir-biriga parallel bo'lgan quruqlik daryolarining keng tarmog'i va hamda ayrim kichik chuchuk suvli ko'llari bo'lgan o'zanlararo qayir tekisliklari paydo bo'lgan [1, 5].

Tadqiqot olib borilayotgan hududning quyi bo'r davri yotqiziqlari litologik-fatsial va paleogeografik xususiyatlarini tavsiflashdan oldin, ilgari bu masalalar bilan N.P.Luppov, S.N.Simakov, V.I.Popov, S.D.Makarova, A.A.Filippov, A.G.Babaev, Ye.A.Kochnev, V.I.Troyskiy, M.E.Egamberdiev, T.X.Shoymurotov, N.Sh.Xayitov va boshqalarning ishlarida turli darajada va ma'lum bir maqsadlarda ko'rib chiqilganligini ta'kidlash o'rinli deb hisoblaymiz.

Shuningdek, Markaziy Hisor geologiya-qidiruv ekspeditsiyasi (GQE) va "O'zgeoburneftgaz" AJ korxonalarining qattiq foydali qazilmalar va neft-gaz bo'yicha izlov-qidiruv ishlari jarayonida tadqiqot hududining bir qator tuzilmalarida nisbatan yangi va boy geologik-geofizik materiallar olindi.

Geologlar va litologlar tomonidan keng qo'llaniladigan litologik-fatsial tahlil usullarini hisobga olgan holda, xususan V.I.Popov tasnifi bo'yicha fatsial

tahlilning dinamik tamoyilini qo'llash Qashqadaryo egilmasining quyi bo'r jinslari kesimida yer usti ko'tarilmalari, yer usti va suv osti tekisliklari va ularning kamarlari fatsiyalari komplekslarini ajratish imkonini berdi [2].

Ilgari Qashqadaryo egilmasining shimoliy yarmi hududida bo'r eroziyasi tekisliklari aniqlanmagan, ammo ularga yuqori yura karbonat qatlamidagi juda kichik qiyaliklar bilan tavsiflangan tepaliklarini qo'shish mumkin. Bu yerda bo'rdan oldingi va bo'r davridagi sirt (yuza) relefi mavjud deb taxmin qilish mumkin. Bunday tekislanish yuzalari Yakkabog' tog'larida (Shurasan, Maydanak, Xontaxta maydonlari) ma'lum. Bu yuzalar odatda turli balandliklarda bo'lib, relefning pog'onali-terrasa tuzilishini aks ettiradi. Bu yerda cho'kindi material yotqiziq holatiga kelgan, bundan oldin u allyuvial oqimlarga qo'shilgan va sezilarli fizik-kimyoviy o'zgarishlarga uchragan bo'lishi mumkin.

Yakkabog' tog'larida keng rivojlangan bo'lib, ular karabil, almurod va qiziltosh svitalari kesmasidan tashkil topgan. Fatsiya cho'kindilarining tarqalishi botiqliklarning rivojlanish maydoniga to'g'ri keladi va ehtimol, ular tomonidan nazorat qilinadi, bu mintaqaning eroziya bazisi gradientlari darajasi bo'lib, qalin (o'nlab metr) dag'al (donador) bo'lakli cho'kindilar to'plamlarining shakllanishiga olib keldgan. Ular yaxshi saralanmagan konglomeratlar, shag'alli qumtoşlar, qumtoşlar va rang-barang, odatda qizil-qo'ng'ir rangli qumli alevrolitlardan iborat.

Konglomeratlarda ko'pincha turli donali qumtoşlarning linzalari, qumtoş qatlamlarida esa dag'al bo'lakli jinslarning linzalari qayd etiladi. Bunday linzalarning uzunligi boshlang'ich linzalardan o'nlab metrgacha, qalinligi esa 0,1 dan 2,5 m gacha bo'ladi.

Yelpig'ichsimon-aralash zona janubiy va g'arbiy chekka qismlarida sezilarli darajada shag'al-qum-alevritli litofatsiyalar bilan ifodalanadi.

Yelpig'ichsimon-bo'lakli zona. Ushbu fatsial zona cho'kindilari Yakkasaroy, Langar, G'ilon (karabil, olmurod va qiziltosh svitalari) maydonlari kesimlarida keng tarqalgan. Fatsiyalar bir nechta tog' daryolarining birlashgan

konussimon yoyilmalarining shleyfidan iborat bo'lib, ular, ehtimol Paleoaqashqadaryo, Paleotankxozdaryo va Paleolangardaryo asosiy o'zanlarini tashkil etgan. Har xil shag'alli konglomeratlar, gravelitlar, har xil donali qumtoshlar va qumlashgan alevrolitlarning qatlamlanishi bilan xarakterlidir. Gravelitlar va qumtoshlar zonadagi tog' jinslarining asosiy turlari hisoblanadi. Donador materiallarni saralanishi juda yomon. Jinslarning rangi qizil-qo'ng'ir, qo'ng'ir-qizil, ba'zi joylari kulrang. Ayrim pachkalarining qalinligi o'nlab metrlarga yetadi. Yon tomonlari bilinar-bilinmas o'zan psefitlariga o'tadi (Toshqo'rg'on maydoni, 1-rasmga qarang). Ushbu zonaning yelpig'ichsimon-bo'lakli fatsiyalari bilan mis namoyonlari va rux mineralizatsiyasi bilan bog'liqligi aniqlangan (G'ilon namoyonlari).

O'rganilgan hududdagi suv osti tekisliklari fatsiyasiga avvalgi tadqiqotchilardan keyin dengiz va ko'l-laguna suv havzalari tubida hamda daryo vodiylarining oxirgi suv usti va suv osti qismlarida to'plangan cho'kindilarni kiritilgan [5].

Suv osti deltasi hosil bo'lishida oqish oqimlaridan tashqari, qirg'oq bo'ylab va suv osti deltasi sayozliklarida ta'sir etuvchi to'lqinlar, ko'tarilish-tushish oqimlari va sayozliklardagi shamol jarayonlari ham ishtirok etadi [5].

O'rganilayotgan hudud cho'kindilari Paleotankxozdaryo, Paleouradaryo, Paleoaqashqadaryo va boshqa vodiylardan hosil bo'lgan qirg'oqbo'yi tekisligining keng akvatoriyasida rivojlangan. Shu bilan birga, suv osti deltasi chegaralari dengiz suvlari va quyi bo'r lagunalarining transgressiyasi va regressiyasiga muvofiq, goh janubga va janubi-g'arbga chekinadi, goh shimolga va shimoli-sharqqa siljiydi.

Suv osti-delta bo'lakli zonasi (bar kichik zonasi). U shartli ravishda tadqiqot olib borilayotgan hududning shimoliy hududlarida – Kulqamish, Maydanak, Shoxshor va Dukonxona maydonlarida barrem va erta aptning qiya qatlamli qumli cho'kindilarining to'planish davri orqali o'rnatildi.

Suv osti deltasi turg'un zonasi tarkibida ko'mirsimon detrit, qo'shimchalar,

siderit konkretsiyalari, tub faunasi va qatlamlanishi bo'yicha muskovit tangachalari ko'rinishidagi qo'ng'ir-qizil dog'li yashil gillar bilan ifodalanadi. Cho'kindilar kam qalinlikdagi 0,5-1,5 m va linzasimon qatlamlar ko'rinishida Oqrabot, Pachkamar va boshqa maydonlarda kaligrek svitasi kesimida rivojlangan. G'arbiy yo'nalishda ularning qaliligi ortib boradi.

Laguna fatsial kamari cho'kindilari, asosan barremning laylimkon va machay svitalari hamda berrias-valanjinning olmurod va karabil svitalari kesimida tarqalgan bo'lib, ular turli kattalik va shakldagi yashil dog'lar bilan qizil-jigarrang, olcha-jigarrang, qizg'ish-qo'ng'ir rangli gipslashgan gillar bilan ifodalanadi. Ularning shakllanishi nisbatan harakatchan gidrodinamik muhitga ega bo'lgan kuchsiz sho'rlangan lagunada sodir bo'lgan.

Gil qatlamlari va pachkalari orasida ko'pincha qalinligi kichik (0,3-5,0 m) och kulrang, yashil-kulrang va ko'kimtir alevrolitlar, mayda donali glaukonitlar va qiya qatlamli qumtoshlar, sayoz suvli havzaga xos mavjlar (ryabi) kuzatiladi. Aftidan, bu jinslar janubi-g'arbdan dengiz suvlarining qisqa muddatli bostirib kelishi (transgressiya) davrida hosil bo'lgan. Tog' jinslarida muhrlangan torinosuella almuradisa, aculammaina, textularia almuradisa kabi dengiz foraminiferalarining mavjudligi ham shundan dalolat beradi [5].

Laguna cho'kindilari neokom kesmasi umumiy hajmining 70-80 % ni tashkil qiladi, shimoliy kesmalarda (Shurason maydoni) 40-50 % gacha qisqaradi, svitalarning umumiy qalinligi 60-100 m.

Qashqadaryo egilmasida to'lqin urilma fatsial kamarining cho'kindilari Yakkasaroy, Sho'roson, Toshqo'rg'on, G'ilon maydonlarining shimoliy kesimlaridagi kundalangtov (barrem), qo'lqamish (apt) va luchak (alb) svitalari, shuningdek charshang'i va oqqapchig'ay svitalari (alb) yotqiziqlari orasida rivojlangan.

Quyi bo'r davrining kundalangtov va luchak davrlarida dengiz sayozligi sharoitida (suv osti sayozliklarida) organogen (mshanka, korbula, ustritsa), organogen-detrit va oolitli ohaktoshlar mergellar, ohakli gillar va kulrang polimikt

tarkibli qumtoshlar (0,5-2,0 m) qatlamlari bilan shakllangan.

Ohaktoshlarning ayrim qatlamlari, xususan dengiz tipratikanlarining ignalari bo'lgan ustritsa, pelesipod, mshanka faunasining chig'anoqlaridan iborat. Ohaktosh qatlamlarining ustki yuzasida Pachkamar, Igrisu, Kulkamish, Tyubegatan maydonlari, Sherobod-Sariqamish antiklinal tizmasi hududlarida yirik to'liqinsimon ryab belgilari kuzatiladi, ularning qirralari orasidagi masofa 50-60 sm gacha yetadi.

Shunday qilib, Qashqadaryo egilmasining turli litologik qatlamlarini fatsial-paleogeografik to'planish sharoitlari yotqiziqlarining litologik-fatsial zonalligi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- o'rganilayotgan hududda maydon va stratigrafik jihatdan keng tarqalishi bilan tavsiflangan quyi bo'r yotqiziqlarida terrigen va xemogen-organogen guruhlarining deyarli barcha ma'lum cho'kindi jins turlari: dag'al va mayda bo'lakli (brekchiyalar, konglomeratlar, gravelitlar, turli donali qumtoshlar, alevrolitlar, pattumlar) jinslardan tortib, gilli va karbonatlarga uchrashi aniqlangan.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Shoymurotov Tuychi Xalikulovich, Jurayev Fazliddin Ochilxonovich, Yusupov Shuxrat Komil o'g'li. Surxondaryo botiqligi Sherobod maydoni paleogen neftbitumli jinslarining geologik tuzilishi va hosil bo'lish sharoitlari. Sanoatda raqamli texnologiyalar (e) issn: 3030-3214 volume 2, № 4-1 2024 62-68 bet.

2. Юлдашев Назарбек Нарзиевич, Жураев Фазлиддин Очилхонович, Ахмедов Шовдулло Шухратович, Давронов Нодирбек Нуриддин угли, Sanoatda raqamli texnologiyalar. Перспективы нефтегазоносности восточной части денгизкульского поднятия на примере площади аслиобод E) ISSN: 3030-3214 Volume 2, № 42 0 24 110-115 bet.

3. F.O.Jurayev., K.M.Xaydarov., Sh.Sh.Axmedov., Sh.A.Sultanov. (2025). Neftgaz konlari yerosti suvlaridan oqilona foydalanish va muhofazalash muammolari. Qarshi – 2025. Iyun 2025. №2(3)/2025. (E) ISSN: 3030-3214.

Volume 2, Str. 110-115. www.srt-journal.uz <https://srt-journal.uz/ojs/index.php/SRT/article/view/155>.

4. Shoymurotov T.X, Jurayev F.O, Xaydarov K.M, Axmedov Sh.Sh, Sultonov Sh.A. Issues of groundwater use and protection in the operation of hydrocarbon fields. *Ekonomika i sotsium*. №4(131) 2025. P. 500-507. <https://cyberleninka.ru/article/n/issues-of-groundwater-use-and-protection-in-the-operation-of-hydrocarbon-fields/viewer>.

5. Sultonov Sh.A., Qashqadaryo viloyati tog'li hududlarida foydali qazilmalarni geografik tarqalishi. *Экономика и социум* №3(130)-1 2025, www.iupr.ru. ЭС-2025-030076, ISSN 2225-1545

6. О.Р.Эшмуродов, Т.О.Комилов, Ф.И.Рузманов, Ш.А.Ахмедов. Определение смазывающих свойств промывочной жидкости, используемой в капитальном ремонте скважин. *Sanoatda raqamli texnologiyalar*, 2025. <https://www.scilit.com/publications/ddb277c6e420df17961b0ffeb263faa4>